

KAMU HARCAMA İHALESİ SÜRECİNDE İHALE VE SÖZLEŞME AŞAMALARI İLE BU AŞAMALARIN YARGI YOLLARI AYRIMINI BELİRLEYİCİ ROLÜ

Prof. Dr. Aziz Taşdelen*

ÖZET

Harcama ihalesi, idarenin mal ve hizmet alımları ile yapım işlerini gerçekleştirdiği bir ihale sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, ihale ve sözleşme aşamalarından oluşmaktadır. İdare ihale aşamasında özel hukuk kişisinden farklı hareket etmektedir. İdare sözleşmenin koşullarını tek yanlı belirlemekte, sözleşme yapacağı kişiyi ve işin parasal değerini birçok işlemi sırayla takip ederek tespit etmektedir. İhalenin onayı ile başlayan ihale aşaması sözleşmenin imzalanmasına kadar devam etmektedir. Sözleşmenin imzalanmasından itibaren ise sözleşme aşaması başlamaktadır. İhale aşaması işlemleri için tüketilmesi zorunlu idarî başvuru yolu öngörüldüğü için, bu işlemlere karşı doğrudan iptal davası açılmamaktadır. İdarî başvuru süreci sonunda Kamu İhale Kurulu tarafından verilen karar aleyhine iptal davası açılabilmektedir. Harcama ihalesi sürecinin "ihale aşaması" ve "sözleşme aşaması" şeklinde iki kısımdan oluşmasının temelinde, kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı yatmaktadır. Dolayısıyla idare işlevinde kalan tek yanlı işlemler idarî yargının, özel hukuk alanında kalan sözleşmenin uygulanması ise adli yargının konusunu oluşturmaktadır. Yargı yolu uyuşmazlıkları mahkemelerin tâbi oldukları usul hukukuna göre çözümlenmektedir.

Anahtar kelimeler: kamu ihalesi süreci, ihale aşaması, sözleşme aşaması, yargı yolu ayrımı

THE STAGES OF TENDER AND CONTRACT AND THEIR DECISIVE ROLE ON THE DISTINCTION OF JURISDICTIONAL DISPUTES IN PUBLIC PROCUREMENT PROCESS

ABSTRACT

Public procurement implies a process of purchasing goods and services and realizing work. This process consists of a tender (procurement) stage and a contract stage. In the tender stage contracting entity does not act as a real person. Contracting entity unilaterally sets the terms of contract and it ascertains the contractor and the price of purchase by following the procedure.

* Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Malî Hukuk Anabilim Dalı öğretim üyesi.

Procurement process (tender stage) starts with the approval of the procurement and continues until the signing of a procurement contract. Contract stage begins with the signing of the contract. A direct action for annulment against the transactions for tender stage can not be brought before a court because of first instance a compulsory appeal has to be made to the administrative body. Public Procurement Authority gives a decision on the appeal. Therefore an action for annulment can be brought against this decision. The distinction of private and public law is a base to the two stages of public procurement: tender stage and contract stage. Unilateral procedures within the contracting entity's function are subject to administrative tribunals whereas the procedures regarding to the application of the contract which is covered under private law are subject to ordinary courts. Jurisdictional disputes are resolved according to the procedural law of the court where the action is brought.

Keywords: public procurement process, tender (procurement) stage, contract stage, distinction of jurisdictional disputes

GİRİŞ

Devletin malî yönünü gelirleri, harcamaları ve malvarlığı oluşturmaktadır. Esasen, bu tür olaylar malî hukukun konusu olmakla birlikte, bu hukuk alanına özgü bağımsız bir yargılama hukukundan söz edebilmek mümkün değildir. Uyuşmazlıklar farklı yargı yolları içerisinde çözüme kavuşturulmaktadır: Örneğin, kamu gücüne dayalı gelirlerin önemli kısmını oluşturan vergiler, idarî yargı içerisinde düzenlenen vergi yargılamasının konusudur. Diğer bir kısım kamu gelirleri uyuşmazlıkları ise idarî yargının konusuna girmektedir. Özel hukuk ilişkisinden doğan gelirlere ilişkin uyuşmazlıklar adli yargının konusudur. Harcama işlemlerine ilişkin uyuşmazlıklar Sayıştay yargısı yanında adli yargı ve idarî yargının da konusuna girmektedir.

Kamu harcaması kavramı, idarelerin mal ve hizmet alımı ile yapım işleri ile birlikte, personel harcamaları gibi diğer harcamalarını da kapsayan bir kavramdır. Bunlardan mal ve hizmet alımı ile yapım işleri, esas itibarıyla ihale usulüne tâbidir. Bu usul ile bir ödeneğin harcanabilmesi için, ihale aşamasının sözleşme yapılarak tamamlanması gerekmektedir. İdare, ihale usulünü uygularken özel hukuk kişisi gibi bir davranış serbestliğine sahip değildir¹. Kamu hukukunun sıkı kurallarına tâbidir. Diğer bir ifadeyle, idare, mal ve hizmeti alımı ile yapım işini kanunda gösterilen kuralları takip ederek gerçekleştirebilmektedir. Çok sayıda kişi rekabetçi bir ortamda, ihale aşamasını düzenleyen kurallar içerisinde yarışmaktadır. İdare, kamu gücünün egemen olduğu bu süreçte, prosedür gereği, idare ihaleye katılanların haklarını etkileyen birçok idarî işlemi gerçekleştirmektedir. Bu işlemlerle ilgili uyuşmazlıkların çözümünü için, yargılamaya başlanmadan önce tüketilmesi gereken zorunlu bir idarî başvuru süreci konulmuştur. İhale aşaması sonunda sözleşme yapılacak olan kişi ile fiyat gibi sözleşmenin önemli unsurları da belirlemektedir. Sözleşmenin

¹ **Gözler**, Kemal, **İdare Hukuku Dersleri**, 8. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 468; **Kutlu**, Meltem, **İdare Sözleşmelerinde İhale Süreci**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1997, İzmir, s. 13; **Akyılmaz**, Bahtiyar – **Sezginer**, Murat – **Kaya**, Cemil, **Türk İdare Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011, s. 441.

yapılmasıyla birlikte taraflar idare hukukunun etkisinden uzaklaşmaktadır. Bu nedenle, sözleşme koşullarında eşit konumda olan taraflar arasında uyumsuzluklar, adli yargıda görülmektedir. Kısacası, ihale usulüyle mal ve hizmet alımı ile yapım işi gerçekleştirilirken –ödenekler harcanırken– mutlaka bir “ihale aşaması” ve bir de “sözleşme aşaması” yaşanmaktadır. İdarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolunun açık olduğunu belirten Anayasa’nın 125’inci maddesi çerçevesinde konuyu değerlendirirsek, ihale aşaması uyumsuzlukları idarî yargının, sözleşme aşaması uyumsuzlukları ise adli yargının alanında kalmaktadır². Bu şekilde farklı süreçlerde gerçekleşen uyumsuzlukların farklı yargı yollarının konusu olması, yargı yolları arasında uyumsuzluklara neden olmaktadır.

Bu çalışmada, ihale usulüyle kamu harcaması yapılması için öngörülen aşamalar, bu aşamaların yargı yolları bakımından önemi ve bu ayırımdaki belirleyici rolleri incelenmektedir.

I. İHALE SÜRECİNDE AŞAMALAR

A. İHALE AŞAMASI

1. Genel Olarak

Genel bir ifadeyle bir ülkede ekonomik olaylar “piyasa ekonomisi” ve “kamu ekonomisi” kuralları içerisinde gerçekleşmektedir. Piyasa ekonomisinde fiyatlar, esas itibarıyla arz ve talebe göre oluşmakta; kamu ekonomisinde ise, kanunla belirlenen bir prosedür sonucunda oluşmaktadır. Diğer yandan, özel hukuk kişilerinin ihtiyaçlarını sözleşme serbestisi ilkesi kapsamında ihale usulünü de uygulayarak sağlayabilmeleri mümkündür (BK m. 19, 225-231). Fakat kamu idareleri böyle bir serbestlikten uzak olup, kanundaki koşulların gerçekleşmesi durumunda, mutlaka kanunda gösterilen usullere göre alımlarını gerçekleştirilmektedirler³. İdarenin ihtiyaçları bu şekilde piyasa ekonomisinden sağlanmaktadır⁴. İhale usulünde idareler alıcı, ihaleye katılanlar satıcı konumundadır. İhale sonunda ihaleyi kazanan kişi, yüklenici sıfatıyla sözleşmenin tarafı olmaktadır. Mal ve hizmet alımı ile yapım işi ihaleleri, idareye gelir sağlayan ihalelerden ayrı tutulmaktadır. Konusu gelir elde etmek olan bu tür ihaleler, önceden olduğu gibi Devlet İhale Kanunu’na göre yapılmaktadır⁵.

Harcama ihalesi, bütçedeki mal ve hizmet alımı ile yapım işinin ödeneklerinin harcanmasını sağlayan bir ihaledir. Kamu İhale Kanunu (KİK) ile düzenlenmektedir. Bu kanun üzerinde, yürürlüğe girmesinden itibaren 5812 sayılı Kanun ile yapılanlar da dâhil birçok önemli değişikliğin yapıldığı görülmektedir⁶. Kamu İhale Kanunu’nun konusu, idarenin mal ve hizmet alımı ile yapım işi ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu konularda bazı istisnalar öngörülmüş olsa da, asıl usul, ihale usulüdür. İhale usulleri, açık ihale usulü ve belli istekliler arasında ihale usulü şeklinde gösterilmektedir (KİK m. 18).

² Kutlu, s. 92; Özay, İl Han, **Gün Işığında Yönetim**, Alfa Yayınları, 2002, İstanbul, s. 445.

³ Günday, Metin, **İdare Hukuku**, İmaj Yayıncılık, s. 2003, Ankara, s. 179.

⁴ Taşdelen, Aziz, **Kamu Harcama Hukukunda İhale Süreci**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s. 9.

⁵ 2886 Devlet İhale Kanunu (RG: 10.09.1983-18161).

⁶ 5812 sayılı Kamu İhale Kanunu ile Kamu İhale Sözleşmeleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (RG: 05.12.2008-27075).

Harcama ihalesine tâbi idareler, genel olarak, kamu hukukuna veya kamu denetimine tâbi olan veya kamu kaynağını kullanan idareler şeklinde belirtilmektedir (KİK. m. 1). Bu genel ifade kapsamında kalan idareler, ayrıca sayma yöntemi ile gösterilmektedir (KİK. m. 2): Buna göre; 1) Genel ve özel bütçeli kamu idareleri ile il özel idareleri ve belediyeler; bu kamu idarelerine bağlı döner sermayeli kuruluşlar, birlikler ve tüzel kişiler⁷; 2) Kamu iktisadi kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüsleri; 3) Sosyal güvenlik kuruluşları, fonlar, özel kanunlarla kurulmuş ve kendilerine kamu görevi verilmiş tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar ile bağımsız bütçeli kuruluşlar; 4) Önceki bentlerde belirtilenlerin doğrudan veya dolaylı olarak birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin yarısından fazlasına sahip oldukları her çeşit kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketler; 5) 4603 sayılı kanun kapsamındaki bankalar, bu Kanun'un kapsamındadır.

Esas itibariyle idarenin kamu gücünü kullandığı işler idare işlevi sayılmaktadır⁸. Bu işlev, "idare alanı" olarak nitelenmektedir⁹. İdare işlevini açıklarken sadece organik anlamda idare kavramına dayanılması, bazı özel hukuk kişilerinin kamu gücünü kullanması durumunda, bu kişilerin idare sayılmalarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü özel hukuk kişileri de kamu hizmeti görürken kamusal yetki ve ayrıcalıklardan yararlanarak bir işlem yaptıkları takdirde, bu işlem idarî işlem sayılmaktadır¹⁰. Özel hukuk kişisi olduğu hâlde, kamu kaynağını kullanan bir tüzel kişi de idare sayılmakta ve Kamu İhale Kanunu'na tâbi tutulmaktadır¹¹. Bu kişinin kamu kaynağı kullanıyor olması (kamunun parasal gücünü kullanması) nedeniyle yaptığı harcama ihalesi, idare işlevinde kalmaktadır. Burada, bazı idarelerin ihale mevzuatından istisna edildiklerini de belirtmek gerekir (KİK m. 3).

İhale, ihalenin başından sonuna kadar birçok işlemin yapıldığı bir süreci ifade etmektedir. Kanunda açıkça "ihale aşaması" kavramına rastlanmamakla birlikte, "ihale kavramı", "Bu kanunda yazılı usul ve şartlarla mal veya hizmet alımları ile yapım işlerinin istekliler arasında seçilecek birisi üzerine bırakıldığını gösteren ve ihale yetkilisinin onayını müteakip sözleşmenin imzalanması ile tamamlanan işlemleri" ifade etmek üzere tanımlanmıştır (KİK m. 4). Bu tanım, "İhalenin başlangıcından sözleşmenin imzalanmasına kadar olan süre içerisinde idarece yapılan işlemlerde bu Kanun ve ilgili mevzuat hükümlerine uygun olmadığına ilişkin şikâyetleri inceleyerek sonuçlandırmak" şeklinde Kamu İhale Kurumu'nun görev ve yetkisinin sınırlarını gösteren ifade ile de uyumludur (KİK m. 53, b. 1). İdare, ihale aşamasında idarî işlemler tesis etmesinin yanı sıra, bazı eylemlerde veya eylemsizlik durumunda da kalabilmektedir. İdarenin kanunda belirtilen süreler içinde öngörülen işlemi tesis etmemesi, eylemsizlik hâline örnektir. İdarenin bu şekilde eylemsiz kalması da ihaleye katılanların haklarını ihlâl edebilmektedir. Bu nedenle ihale kavramının tanı-

⁷ Burada sözü edilen tüzel kişiler, kamu idarelerine bağlı özel hukuk tüzel kişileridir.

⁸ **Günday**, s. 16; **Erkut**, Celal, **İptal Davasının Konusunu Oluşturma Bakımından İdari İşlemin Kimliği**, Danıştay Yayınları, 1990, s. 64-66.

⁹ **Zabunoğlu**, Yahya, **İdarî Yargı Hukuku Dersleri**, 1980-1981, Teksir, s. 93.

¹⁰ **Gözler**, s. 264; **Gözbüyük**, A. Şeref-Tan, Turgut, **İdare Hukuku, C. 2, İdari Yargı-lama Hukuku**, 3. Bası, Turhan Kitabevi, 2008, Ankara, s. 134.

¹¹ **Taşdelen**, s. 33.

mında, sadece işlem den söz edilmesi bir eksiklik tir. Ne var ki, Yönetmelik'te idarî işlem gibi idarî eylemin de idarî başvuruya konu yapılabileceğini belirtildiği de dikkate alındığında, Kanun'daki ifadede "işlem" kavramı yanına "eylem" kavramının da eklenmesi gerekir (İYBHY m. 4).

İhale aşaması ölçütünü kullanabilmek için, öncelikle, bu sürecin başlangıcını ve sonunu tespit etmek gerekmektedir: Yukarıda belirtilen tanımlarda, ihale aşamasının ihalenin onayı ile başladığı ve sözleşmenin imzalanması ile (imza anında) tamamlandığı açıktır. Dolayısıyla sözleşmenin imzalanmasından önceki eylem ve işlemler, ihale aşamasında kalmaktadır. İhale aşamasını kısaca "ihale onayı ile başlayan ve sözleşmenin imzalanmasıyla tamamlanan süreç" şeklinde tanımlayabiliriz. İhale yapılabilmesi için başlangıçta ödeneğin bütçeden hazır olması, tek başına yeterli değildir. İdarenin ihale konusunu ve bu konunun niteliklerini belirlenmesi, ayrıca, yapım işine ilişkin mülkiyet problemleri varsa bunları da çözmesi gerekmektedir¹². İhale onayı işlemini ihale komisyonunun oluşturulması, şartnamelerin ve ihale dokümanının hazırlanması, yaklaşık maliyetin hesaplanması, ihalenin ilân edilmesi takip etmektedir. Bu işlemler, idarenin tek yanlı işlemleridir. Bunlar arasında şartnamelerin, tek yanlı işlem olma özelliği yanı sıra, ileride sözleşmenin tarafı olacak isteklinin taleplerini dikkate almadan yapılan düzenleyici işlem özelliği de bulunmaktadır¹³. Bu şekilde tamamlanan ihale aşamasının hazırlık kısmını, ihalenin yapılması kısmı takip etmektedir. İdare ihaleyi ilân ederek satıcıları icapta bulunmaya davet etmekte ve sonra da bunlar arasından uygun olanını kabul etmektedir¹⁴. Diğer bir ifadeyle, teklifler alınmakta, değerlendirilmekte, aşırı düşük teklif sorgulaması yapılmakta ve sonuçta -bazı durumlarda başka kriterler de aranmakla beraber esas itibarıyla- ekonomik açıdan en avantajlı teklifi veren istekli için "ihale kararı" verilmektedir. İhale kararı verilmesiyle tarafların sahip oldukları sorumluluklar, kanunda açıkça düzenlenmektedir (KİK m. 44, 45). Kararın kesinleşmesi üzerine, idare tarafından hazırlanan sözleşme, ihale yetkilisi ile yüklenici tarafından imzalanmaktadır (KİK m. 46). Sözleşmenin imzalanmasından önce yapılan tüm eylem ve işlemler ihale aşamasında kalmaktadır¹⁵. Bu eylem ve işlemlerin ihaleye katılanların menfaatlerinin hak kaybı, zarara uğrama veya zarar görme ihtimali şeklinde ihlâl edilmesi durumunda, eylem ve işlemler şikâyet konusu yapılabilmektedir. Burada ihaleye katılanların menfaatlerinin, ihale aşaması içerisinde kazandıkları sığata göre farklılık gösterdiğini gözden uzak tutmamak gerekir (İYBHY m. 5). Bu aşamanın idare bakımından son eylem ve işlemleri, ihale kararı verilmesine rağmen sözleşme yapmak için davette bulunmaması veya davette bulunmakla birlikte sözleşmeyi imzalamaması şeklindeki eylemsizlik hâlleridir. İdare, sözleşmenin imzalanmasıyla birlikte geçici teminat mektubunu iade etmektedir (KİK m. 44/I). Eğer, istekli sözleşme davetini kabul etmezse, geçici teminatı gelir kaydedilmekte ve ikinci sıradaki ekonomik açıdan en avantajlı teklifi su-

¹² **Günday**, s. 193.

¹³ **Erkut**, s. 42-44; **Gözler**, s. 497; **Kutlu**, s. 219; **Özay**, s. 448.

¹⁴ **Kutlu**, s. 96; **Taşdelen**, s. 28; **Uz**, Abdullah, **Kamu İhale Hukuku**, Turhan Kitabevi, 2005, Ankara, s. 388.

¹⁵ **Uz**, s. 423.

nan istekli sözleşme yapmak üzere davet edilmektedir. Bu işlemler de sözleşme henüz imzalanmadığı için ihale aşamasında kalmaktadır.

İdare hukukunda kamu gücü ayrıcalığı taşıyan bir işlem, idarî işlem sayılmaktadır¹⁶. Bu işlem, bir başka işleme gerek kalmaksızın hukukî sonuç doğurduğu zaman icraî niteliktedir¹⁷. Bu şekilde tamamlanan idarî işleme nihaî işlem denilmektedir¹⁸. İhale aşamasının işlemleri “zincir işlem” özelliği göstermektedir. Zincir işlem kavramıyla, nihaî işlem yapma amacıyla bir sıra takip edilerek gerçekleştirilen ve hukuken birbirine bağlı dizi işlemler ifade edilmektedir¹⁹. Zincir işlemi oluşturan halkalardan her biri, “ayrılabilir işlemler kuramı” ile menfaati ihlâl eden tek yanlı idarî işlem sayılarak nihaî işlemden ayrılabilir²⁰. Bu işlemler, tek başlarına hukukî sonuçlar yaratabilmeleri nedeniyle, içinde buldukları süreçten ayrılarak, iptal davasına konu olabilmektedir²¹. Ancak, ihale sürecinin zincir işlemleri için bunu söylemek mümkün değildir. Aslında, ihale aşaması işlemleri de idarî işlemin kuruluşu bakımından nihaî ve icraî niteliktedir. İhale aşaması işlemi aleyhine idarî başvuru yapılmadığı veya başvuru süresinin dolduğu durumda, işlem, başvuru yolu bakımından da kesinleşmektedir. Bununla birlikte, süresi içinde idarî başvuru yapılsa, “tüketilmesi zorunlu idarî başvuru” usulü sürecinin tamamlanması gerekmektedir. Bu süreçte sırasıyla “şikâyet” ve “itirazın şikâyet” başvuruları sonunda verilen Kurul Kararı nihaî işlem sayılmıştır. Bu nedenle, ihale süreci eylemine veya işlemine karşı doğrudan bir idarî dava açılmamakta, sadece tüketilmesi zorunlu idarî başvuru süreci sonunda verilen Kamu İhale Kurulu kararı iptal davasına konu edilmektedir (KİK m.57).

İdare hukukunda bir nihaî işlemin oluşumunda yer alan diğer işlemlere hazırlık işlemleri denilmektedir²². İhale aşamasındaki şikâyete konu edilen idarenin işlem, Kamu İhale Kurulu kararının bir hazırlık işlemi niteliğinde değildir. Bu bağlamda, zincir işlemlerin her halkası, aleyhine idarî başvuru yapılmadığı sürece, kendileri doğurduğu hukuki sonuçlar nedeniyle başlı başına nihaî ve icraî niteliktedir. Bu nedenle de hazırlık işlemi sayılamazlar. Eğer, Kamu İhale Kanunu zorunlu idarî başvuru yolu öngörmemiş olsaydı, her bir idarî eylem ve işlem aleyhine idarî dava açılabilirdi. Bu nedenle, idarî başvuru sürecinin sonunda oluşabilen Kamu İhale Kurulu kararı, Kanun’un bu süreç için açıkça öngördüğü bir nihaî karardır. Özetlemek gerekirse, ihale sürecindeki işleme karşı idarî başvuru yapılmışsa, bu sürecin sonunda tesis edilen Kamu İhale Kurulu’nun işlemi dava edilebilmektedir²³. Bunun tek nedeni,

¹⁶ **Gözler**, s. 265.

¹⁷ **Erkut**, s. 119; **Gözler**, s. 279; **Günday**, s. 112.

¹⁸ **Erkut**, s. 120.

¹⁹ **Erkut**, s. 122.

²⁰ **Kutlu**, s. 101; **Özay**, s. 433; **Sezginer**, Murat, **Ayrılabilir İşlemler Kuramı**, Yetkin Yayınları, 2000, Ankara, s. 59.

²¹ **Candan**, Turgut, **İdari Yargılama Usulü Kanunu**, Adalet Yayınevi, 2009, s. 81; **Erkut**, s. 130; **Gözler**, 195; **Kutlu**, s. 102.

²² **Erkut**, s. 139; **Kaya**, Cemil, **Türk İdare Hukukunda İcra Olmayan İdari İşlemler**, Gazi Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, c. IX, Haziran – Aralık 2005, sy. 1-2, s. 261.

²³ **Taşdelen**, s. 146; **Uz**, s. 443.

ihale süreci işlemleri için yargı yolu öncesinde tüketilmesi zorunlu idarî başvuru yolunun tesis edilmiş olmasıdır.

2. Tüketilmesi Zorunlu İdarî Başvuru Süreci

Yukarıda belirtildiği gibi, ihale sürecinin ihale aşamasında kalan işlemlerini, idarenin tek yanlı işlemi olması nedeniyle idare işlevi (alanı) kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu işleve, kamu hukukuna tâbi idareler veya kamu denetimi altında olan idareler veyahut kamu kaynağını kullanan idareler sahiptir ve bu idareler kamu harcama ihalesi mevzuatını uygulamak zorundadır. İdareler bu süreç ile plânladığı alımları için, en avantajlı fiyatı veren yükleniciyi tespit etmektedir. İdare tek taraflı işlemleriyle bunu tespit ederken kamu gücünü kullanmaktadır²⁴.

İhale aşaması işlemlerine ve eylemlerine ilişkin uyuşmazlıklar bakımından bir idarî başvuru yolunun öngörülmesi, bu uyuşmazlıkların çözümlenmesinde “idarî başvuru yolları” ve “yargı yolları” şeklinde işleyecek iki aşamayı zorunlu kılmaktadır. Bu düzenlemede, ihale sürecinde menfaatleri ihlâl edilenlerin idarî başvuru yollarını görmezlikten gelerek, doğrudan yargı yoluna başvurabilmesi mümkün değildir²⁵. Öncelikle, kanunda gösterilen idarî başvuru yollarının tüketilmesi gerekmektedir (KİK m. 54/II; İYBHY. m. 10). Bu kural, “idarî başvuru yollarının tüketilmesi ilkesi” şeklinde de ifade edilebilir²⁶. Bu kural nedeniyle ki, idarî başvuru yollarının tüketilmesi idarî davanın görülmesinin ön koşulu sayılmaktadır²⁷. İdarî başvuru yollarının tüketilmesi ilkesi, idarenin hem işlemlerini hem de eylemlerini kapsamaktadır.

İdarî başvuru yolları, sırasıyla “şikâyet” ve “itirazın şikâyet” şeklindedir (KİK m. 54; İYBHY. m. 4). Bu başvurular, İdarî Yargılama Usulü Kanunu’nun 11’inci maddesinde düzenlenen “idarî başvuru” niteliğinde değildirler²⁸. Kamu İhale Kanunu’nda ihale aşaması, kamu harcama ihalesi için özel olarak düzenlenmiştir. İdarî başvuru sürecinin tamamlanmış sayılması için, Kanun’da belirtilen iki idarî başvuru şeklinin de tüketilmesi zorunludur (İYBHY. m. 4/3)²⁹. Bu şikâyet usulleri, idareye, kendi işlemi veya eylemini yeniden değerlendirecek, henüz yargı yoluna başlanmadan önce bir idarî çözüm getirme imkânını sağlamaktadır³⁰. Bu yolların tüketilmesi ancak ve ancak hukuka uygun bir şekilde başvurulmasıyla mümkündür³¹.

²⁴ Bkz. **Sezginer**, s. 147.

²⁵ **Gözler**, s. 495, 521.

²⁶ **Taşdelen**, s. 144; **Uz**, s. 389.

²⁷ **Candan**, s. 547.

²⁸ **Uz**, s. 392.

²⁹ **Gözler**, s. 495; Danıştay 13. Dairesi bir kararında, itirazın şikâyet başvurusunun idarî dava açılmadan önce tüketilmesi zorunlu başvuru yolu olduğunu, böyle bir başvuru sonucunda Kamu İhale Kurumu’nun tesis ettiği bir işlem bulunmadığı sürece, ihalenin iptalinin istenemeyeceğini belirtmektedir (Danıştay 13. D. 21.09.2005 T, 2005/6653 E, 2005/4581 K, Danıştay Bilgi Bankası, <http://danistay.gov.tr>).

³⁰ **Uz**, s. 390.

³¹ Danıştay 13. Dairesi bu konuyla ilgili bir kararında, ihale aşamasındaki konuların itirazın şikâyet başvurusu dışında herhangi bir yolla Kamu İhale Kurumu’nun günde-

İdari başvuru yollarına başvurabilmek için “ihale aşamasına katılma” ve “ihale aşamasında bazı menfaatlerin ihlal edilmiş olması” koşulları aranmaktadır. Bu şekilde belirtilen genel idarî başvuru koşulu hem şikâyet hem de itirazın şikâyet için zorunludur. İhale sürecine katılanlar “istekli olabilecek”, “istekli” veya “aday” kişiler şeklinde sınıflandırılmaktadır. İstekli olabilecekler, ihale konusu olan alanda faaliyet gösteren ve ihale dokümanı veya ön yeterlik dokümanı almış kişiyi; istekli, ihaleye teklif sunan kişiyi; aday ise, ön yeterlik için başvuran gerçek veya tüzel kişileri ve bunların oluşturdukları ortak girişimleri ifade etmektedir (KİK m. 4). İptal davası için öngörülen “menfaatin ihlâlî” kavramı “hak ihlali” kavramından daha geniş bir anlama sahiptir³². Menfaat ihlali kavramı konumuz bakımından “hak kaybı”, “uğranılan zarar” veya “uğranılması muhtemel zarar” şeklinde sınırlanmaktadır (KİK m. 54/1). Genel olarak, bir idarî dava açabilmek için bir hakkın (menfaatin) ihlâl edilmiş olması ve ihlal edilen bu menfaatin meşru, kişisel ve güncel olması gerekmektedir³³. Rekabete dayalı ekonomik bir menfaatin bulunması da dava koşulları arasında sayılmaktadır³⁴. Harcama ihalesinin de rekabet ortamında gerçekleştirilmesi, bu aşamaya ilişkin işlemlerin tarafların ekonomik menfaatlerini etkilediğinin göstergesidir. Menfaat koşulu, ihaleye katılanların ihale aşamasında kazandıkları somut sıfatları dikkate alınarak belirlenmesi nedeniyle, bu sıfatlardaki kişilerin menfaatlerini ihlâl edebilecek idarî eylem ve işlemler tek tek sayılmaktadır (İYBHY m. 5). Bu şekilde, idarî başvurular “kişi” ve “konu” bakımından sınırlanmaktadır³⁵: İstekli olabilecekler ön yeterlik veya ihale dokümanının verilmesi, bu belgelerdeki düzenlemeler ve bu düzenlemelerle ilgili idarî uygulamalar arasındaki hukuka aykırılıkları idarî başvurularına konu edebilmektedirler. İhale dokümanının eksik olması, dokümandaki bilgilerin hukuka aykırılığı bu kişiler için önem taşımaktadır³⁶. İhale dokümanı olarak ihaleye katılma iradesini ortaya koyanların idarî başvuru yollarını açıkça kullanabilmeleri için, 5812 Sayılı Kanunla “istekli olabilecekler” kavramı da eklenmiştir. Adaylar –belli istekliler arasındaki ihalelere katılanlar– ön yeterlik belgelerinin sunulması, değerlendirilmesi ve sonuçlandırılmasına ilişkin eylem ve işlemlere karşı başvuruda bulunabilmektedirler. Kısa listeye alınmış olan danışmalık hizmet alım ihalesi adayları ihale daveti, ihale dokümanının gönder-

mine alınması sonucunda bir karar verilmiş olmasını, istekli bakımından itiraz yollarının tüketildiği anlamına gelemeyeceğine karar vermiştir (Danıştay, 13. D, 30.11.2005 T, 2005/6393 E, 2005/5716 K, Danıştay Bilgi Bankası, <http://danistay.gov.tr>).

³² **Sezginer**, s. 48; **Uz**, s. 451.

³³ **Candan**, s. 106; **Gözübüyük**, A. Şeref, **Yönetmelik Yargısı**, 23. Baskı, Turhan Kitabevi, 2005, Ankara, s. 166.

³⁴ **Gözübüyük-Tan**, s. 412.

³⁵ **Uz**, s. 398.

³⁶ Bununla birlikte Danıştay 13. Dairesi bir kararında, ön yeterlik ihale dokümanını alan ve sonradan ihaleye katılmayan bir kişiyi “aday” olarak niteleyerek, bu kişinin ihalenin iptali için açtığı davayı, menfaat ilişkisi bulunmadığı gerekçesiyle ehliyet yönünden reddeden idare mahkemesinin kararını bozmuştur (Danıştay, 13. D, 28.06.2006 T, 2006/1176 E, 2006/2759 K, Danıştay Bilgi Bankası, <http://danistay.gov.tr>). Danıştay burada, sadece doküman alan kişinin ihalenin iptali için de dava açabileceğine karar vererek, menfaat ilişkisini geniş anlamda kabul etmektedir.

rilmesi, ihale dokümanındaki düzenlemeler ve bu düzenlemelerle ile idarî uygulamalar arasındaki hukuka aykırılıkları başvurularına sebep gösterebilmektedirler. İstekliler ise, yeterlik başvuruları veya teklif sunumları ile birlikte bunların değerlendirilmesi ve sonuçlandırılmasına ilişkin idarenin eylem ve işlemlerine karşı başvuruda bulunabilmektedirler. Böylece ihaleye katılanların buldukları sıfatları esas alınarak menfaatleri de sınırlandırılmış durumdadır. Bu tür menfaatlere ilişkin işlemlerin her biri sözleşme aşamasından önce hukukî sonuç doğurmakta ve ayrılabilir işlemler kuramı gereği idarî başvuru sürecinde ve idarî yargıda denetlenebilmektedir. Bu nedenle, ihale süreci işlemlerine ihaleye katılmamakla birlikte menfaati ihlâl edilenler tarafından dava açabileceği ileri sürülebilirse de³⁷, menfaat ilişkisinin araştırılmasından önce, bu süreçteki eylem ve işlemler için zorunlu idarî sürecinin tüketilmesi gerektiği hususu da göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü, ancak bir nihaî işleme karşı iptal davası veya tam yargı davası açılabilir.

İdarî başvuru prosedürüne kısaca değinmek gerekirse: İdareye yapılması gereken ilk başvuruya şikâyet denilmektedir. Şikâyet başvurusu on gün içerisinde ihaleyi yapan idareye yapılmaktadır. Bu süre, pazarlık usulünü ivedi olarak uygulandığı hallerde beş gündür (KİK m. 55, 21/b, c; İYBHY. m. 6). İlân, ön yeterlik veya ihale dokümanı aleyhine başvurular, on günlük süre içinde ihale veya son başvuru tarihinden üç gün öncesine kadar yapılabilir. İdarenin başvuruyu sonuçlandırma süresi de on gündür. İdarenin şikâyet üzerine verdiği kararlara karşı bir üst başvuru yoluna itirazın şikâyet denilmektedir. Bu başvuru, ihalenin iptaline ilişkin karara karşı beş, diğer kararlara karşı on gün içinde Kamu İhale Kurumuna yapılabilir. İdarî başvuru süreleri hak düşürücü süre niteliğindedir³⁸. İdarî başvurular için öngörülen başvurular, hukuka aykırı eylem veya işleminin farkına varılması veya farkına varılmış olması gerektiği tarihi izleyen günden başlamaktadır (İYBHY. m. 7/c).

Şikâyet ve devamında kullanılabilen itirazın şikâyet sonucunda idare veya Kamu İhale Kurulu tarafından “ihalenin iptaline”, “düzeltici işlemin belirlenmesine” veya “başvurunun reddine” şeklinde kararlar verilebilmektedir (KİK m. 54; İYBHY m. 21). Bu kararlar, idarî başvuru sürecinde verilebilen kararlardır (İYBHY m. 3/d). Bunlardan Kamu İhale Kurulu kararları nihaî işlem niteliğindedir (KİK m. 56/V). Ayrılabilir işlemler kuramına göre ihale aşaması işlemleri zincir işlem niteliğindedirler. Bu işlemler için dava öncesinde zorunlu idarî başvuru yolu öngörüldüğü için, bu işlemlere karşı doğrudan iptal davası açılmamaktadır. Bu durumda, ihale aşamasındaki bu zincir işlemler aleyhine yapılan başvurular, Kamu İhale Kurulu’nun kararıyla sonuçlandırıldıktan sonra nihaî sayılan bu işleme karşı dava açılabilir³⁹.

Kamu İhale Kurulu kararı, idare ve idarî başvuru hakkını kullananlar için, bazı sonuçlar doğurmaktadır: İlk olarak, bu karar idare için bağlayıcıdır (KİK m. 56/VIII; İYBHY. m. 23). Bu nedenle, idarenin bu kararın gereğini ivedilikle yapması zorunludur. İkinci olarak, idarî başvuruda bulunulması başlı başına ihale aşaması işlemlerini durduran bir neden sayılmamaktadır (KİK m.

³⁷ Bkz. **Uz**, s. 448, 451.

³⁸ **Uz**, s. 403.

³⁹ **Uz**, s. 441.

55/son). İhale aşaması işlemleri sözleşme yapılmasına kadar devam etmektedir. Ancak, sözleşmeyi imzalamadan önce idarenin bu konuda şikâyet olup olmadığını, on günlük itirazın şikâyet süresinin dolup dolmadığını araştırması gerekmektedir. Ayrıca, bu süreler dolsa bile, itirazın şikâyet başvurusunda bulunulup bulunulmadığı araştırmakta, eğer böyle bir başvurunun yapılmadığı anlaşılıyorsa, sözleşme taraflarca imzalanabilmektedir. Araştırma sonucu olumsuz çıkarsa, Kamu İhale Kurulu tarafından bir nihaî karar verilmeye kadar sözleşme imzalanmamaktadır. Nihaî kararın sözleşmenin yapılmasına etkisi, kanunda açıkça belirtilmemekle birlikte, bu karar “ihalenin iptali” veya “düzeltici işlem yapılması” şeklinde olmadığı durumlarda sözleşmenin imzalanabileceği anlamı çıkmaktadır. İhalenin iptali veya düzeltici işlem yapılması yönündeki kararlar, esas itibarıyla başvuru sahibinin haklarını koruyan kararlardır. Bu kararlar aleyhine başvuru sahibinin dava açmak için menfaati bulunmamaktadır. Ancak, “başvurunun reddi kararı” verildiğinde, başvuru sahibinin hak ihlali, zararı veya zarar görme olasılığı devam etmektedir. Bu nedenle, bu yöndeki nihaî işlemin iptali için iptal davası veya bu işlem nedeniyle tam yargı davası açılması mümkündür (İYUK m. 12).

İdari başvuru yolları tüketilmeden ihale sürecinde yer alan işleme (veya eyleme) karşı doğrudan dava açılması “idari merci tecavüzü” sayılarak İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun 15/1,e maddesi gereği mahkeme tarafından dilekçenin reddine karar verilmektedir⁴⁰.

II. SÖZLEŞME AŞAMASI

Harcama ihalesi sözleşmesi Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu’nda (KİSK) tanımlanmamaktadır⁴¹. Bu kanun, sözleşme aşamasına ilişkin tanımlar için Kamu İhale Kanunu’na atıfta bulunmaktadır (KİSK m. 3). Sözleşme, “mal veya hizmet alımları ile yapım işlerinde idare ile yüklenici arasında yapılan yazılı anlaşma” şeklinde tanımlanmaktadır (KİK m. 4). Bu tanımda üç unsur öne çıkmaktadır: İlk unsur, sözleşmenin taraflarına ilişkindir. İdare, sözleşmeyi ancak ihaleyi kazanan istekli ile imzalayabilmektedir. Sözleşmeyi imzalamadan önce kanunda öngörülen bazı koşulların gerçekleşip gerçekleşmediğini de araştırmak zorundadır. Bir engel bulunmadığı hâllerde sözleşmenin imzalanması zorunludur. Böylece ihaleyi kazanamayan istekliler sözleşme aşamasının gerisinde bırakılmaktadır. İkinci unsur, sözleşmenin konusu ile ilgilidir. Bu tür sözleşmelerin konusu, idarenin mal ve hizmet alımı ile yapım işleridir. Son unsur, sözleşmenin şekline ilişkindir. Kanuna göre sözleşmenin yazılı sözleşme şeklinde yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, idare ihale sonucu bir sözleşme yaparken, şekil serbestisine sahip değildir. Taraflar tip sözleşmeye uymak zorundadır (KİSK m. 4, 5). Tip sözleşmenin kuralları bütünüyle idare tarafından

⁴⁰ **Candan**, s. 547; **Gözler**, 495; **Gözübüyük-Tan**, s. 1115; Danıştay 13. Dairesi idari başvuru sürecinde itirazın şikâyet yolu tüketilmeden açılan ihalenin iptali davalarında, idari merci tecavüzü nedeniyle dosyanın merciiine tevdiine karar vermektedir (Danıştay, 13. D. 21.09.2005 T, 2005/6653 E, 20054582 K, ile yine aynı Dairenin 24.10.2005 T, 2005/6846 E, 2005/5166 K, Danıştay Bilgi Bankası, <http://danistay.gov.tr>).

⁴¹ 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu (RG: 22.01.2002-24648).

hazırlanmaktadır⁴². Başka bir koşul aranmayan durumlarda sözleşmenin taraf- larca imzalanması, sözleşmenin kurulması için yeterlidir (KİK m. 46). Sözleş- menin imzalanmasıyla birlikte sözleşme aşaması başlamakta ve bu aşama özel hukukun konusuna girmektedir⁴³. Bu sözleşmeler, Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'nun 24'üncü maddesinde olduğu gibi, özel hukuk sözleşmesinden farklı olarak, uygulama sırasında idarenin kamu gücü kullanabilmesine imkân tamyabilmektedir⁴⁴.

Sözleşme aşamasına kural olarak özel hukukun temel ilkelerinden olan tarafların eşitliği prensibi egemendir. Hatta bu ilkenin ihale dokümanında da gözetileceği belirtilmektedir (KİSK m. 4). Dolayısıyla, idare, tarafların eşitliği ilkesini kamu gücüne dayanarak hareket ettiği alanda da dikkate almak zo- rundadır. Burada ihale dokümanı ile idarî şartname, teknik şartname, sözleşme tasarısı ve diğer belgeler kastedilmektedir (KİK m. 4). Kamu İhale Ka- nunu ile Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'nun ihalenin farklı aşamalarını dü- zenlemeleri nedeniyle, ihale dokümanı hazırlanırken de tarafların eşitliği pren- sibinin göz önünde bulundurulmasını ifade eden kuralın Kamu İhale Sözleş- meleri Kanunu yerine Kamu İhale Kanunu'nda yer alması daha uygun olacaktır. Çünkü bu ilke, ihale dokümanının hazırlanmasından başlayarak idarenin (kamu) gücünü sözleşme aşaması için sınırlandıran bir ölçüttür. Bu aşama, her ne kadar ayrı bir kanun ile düzenlense de, özel hukuka hâkim olan pren- sipler bu sözleşme için de geçerlidir. Kanun, hakkında açıkça hüküm bulunmayan hâllerde Borçlar Kanunu'nun uygulanacağını belirtmektedir (KİSK m. 36)⁴⁵.

Kamu İhale Kanunu ihale aşamasını sonlandırırken, "sözleşmenin ku- rulması" kavramı yerine "sözleşmenin imzalanması" kavramına dayanmaktadır. Bu nedenle, harcama ihalesine ilişkin sözleşmenin kurulması ile sözleşmenin imzalanması her zaman aynı anlama gelmemektedir. Sözleşmenin kurulması aşamasına ilişkin konularda, Kamu İhale Kanunu ile Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'nun emredici kuralları yanında, tamamlayıcı olarak, Borçlar Ka- nunu'nun da uygulanması gerekmektedir. Bu çerçevede, sözleşmenin şeklen kurulmasını bir kaç olasılık üzerinde değerlendirmek mümkündür: Birinci olasılık, şekil yönüyle sözleşmenin kurulmasına ilişkin bilgiye ihale doküma- nında yer verilmiş olmasıdır. Bu durumda esas olan sözleşmenin sadece "adı yazılı şekil" ile yapılmasıdır. İhale dokümanında aksi belirtilmediği sürece bu şekil uygulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sözleşmenin noterde onaylanması ve tescilli kanunî bir şekil şartı değildir. Adı yazılı şekil öngörülen bir sözleşme, tarafların bu sözleşmeyi imzalamasıyla kurulmaktadır⁴⁶. Borçlar Kanunu'nun

⁴² **Küçükgüngör**, Erkan-**Akipek**, Şebnem, "Kamu İhale Sözleşmeleri", **Malî Hukuk**, Yıl:18, Sayı 103, s. 45.

⁴³ **Günday**, s. 200; **Küçükgüngör-Akipek**, s. 40, 48.

⁴⁴ **Günday**, s. 201.

⁴⁵ Bu kuralın başlı başına Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'nun özel hukuk kanunu olduğunu göstermeyeceği yönündeki görüş için bkz. **Gözler**, s. 491.

⁴⁶ **Altaş**, Hüseyin, **Şekle Aykırılığın Olumsuz Sonuçlarının Düzeltilmesi**, Yetkin Yayın- ları, 1998, Ankara, s. 73; **Kılıçoğlu**, Ahmet, M., **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Turhan Kitabevi, 2007, Ankara, s. 75; **Kocayusufpaşaoğlu**, Necip, **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, C. I, Filiz Kitabevi, 2008, İstanbul, s. 276; **Oğuzman**, Kemal-**Öz**, Turgut, **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Filiz Kitabevi, 2000, İstanbul, s. 118.

11'inci maddesine göre kanunda bir sözleşme için öngörülen şekil, sözleşmenin "sıhhat şartı" olduğu için, bu şekle uyulmaması sözleşmenin hükümsüzlüğü sonucunu doğurmaktadır⁴⁷. Harcama ihalesi prosedürüne göre idare öncelikle ihaleyi kazanan istekliyi, sözleşme yapmaya davet etmektedir. İsteklinin belirtilen süre içersinde sözleşme yapmaya gelmemesi durumunda, ekonomik açıdan ikinci sırada en avantajlı teklifi veren istekliye yönelmektedir. Bu istekli ile sözleşme imzalanıncaya kadar ihale süreci devam etmektedir. Bu ana kadar gerek isteklilerin talepleri üzerine gerekse idarenin kendiliğinden gerçekleştirdiği idarî eylem ve işlemleri –örneğin ihaleyi kazananın veya idarenin sözleşme yapmaya yanaşmaması, geçici teminatın gelir kaydedilmesi, ihaleye katılanların idarenin eylem ve işlemlerinden zarar görmesi gibi durumlar– idare hukuku kapsamında değerlendirilmektedir⁴⁸. Tip sözleşmenin imzalanmasıyla birlikte taraflar arasında sözleşme kurulmaktadır⁴⁹. Diğer bir olasılık, sözleşme için ağırlaştırılmış şekil şartının ihale dokümanında belirtilmiş olmasıdır. Borçlar hukukunda taraflar şekle tâbi olmayan bir sözleşmeyi kendi iradeleriyle şekil şartına bağlayabilmektedir (BK m. 16/11). Bu hâlde, sözleşmenin belirlenen şekilde yapılması zorunludur⁵⁰. Buna paralel olarak, ihale dokümanında da sözleşmenin noter onayına ve tesciline tâbi olacağı koşulu belirtebilmektedir (KİK m. 46; İYBHY m. 3/a). Kamu İhale Kanunu bakımından ağırlaştırılmış şekil unsurları, noter onayı ve tescilidir. Bu şartın konulduğu durumda, sözleşme belirtilen şekil koşulları tamamlanınca kurulmaktadır. Bu şekildeki ağırlaştırılmış şekil şartları ile sözleşmenin zayıf tarafının ve üçüncü kişilerin hakları korunmaya çalışılmaktadır⁵¹. Şekil tamamlanmadığı takdirde sözleşme şeklen noksandır. Bu eksiklik, ancak sözleşmeyi noterin onaylaması ve bu işlemi tescili ile giderilebilmektedir. Bu tür şekil koşullarını tamamlayıcı işlemlerin ihale sürecini uzatıp uzatmadığını araştırmak gerekmektedir: Onaylamaya tâbi bir sözleşmenin imzaları noter huzurunda veya dışarıda atılabilmektedir. Noter dışında imzalanması durumunda, taraflar ayrıca noter huzuruna gelerek, imzaların onaylanması sırasında, bu imzaların kendilerine ait olduğuna kabul etmektedirler. Noter huzurunda imzalanması durumunda ise, işlemler (imzalama, onay işlemi ve tescil işlemi) Noterlik Kanununa göre (m. 91, 92, 108), aynı anda ve bir bütün olarak yapılmaktadır. Buna işlemde birlik kuralı denilmektedir⁵². Dolayısıyla, sözleşmenin kurulması (imza, onay ve tescil), noterin re'sen gerçekleştireceği işlemleri de kapsamaktadır. Bu durumda, sözleşmenin taraflarının sözleşmenin şeklinde eksikliğe neden olması zordur. Ancak, sözleşme dışarıda imzalandığı durumda, işlemde birlik kuralı uygulanamayacaktır.

⁴⁷ **Altaş**, s. 70; **Ataay**, Aytekin, **Borçlar Hukukunun Genel Teorisi**, Birinci Ayrım, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975, İstanbul, s. 154; **Eren**, Fikret, **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Beta Yayınları, 2003, s. 260; **Kocayusufpaşaoğlu**, s. 179; **Oğuzman-Öz**, s. 123.

⁴⁸ **Günday**, s. 202.

⁴⁹ **Küçükgüngör-Akipek**, s. 49.

⁵⁰ **Altaş**, s. 69; **Ataay**, s. 155-156; **Kocayusufpaşaoğlu**, s. 179, 329; **Oğuzman-Öz**, s. 127; **Tekinay**, Selâhattin-**Akman**, **Sermet-Burcuoğlu**, Halûk- **Altop**, Atillâ, **Tekinay Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Filiz Kitabevi, 1988, İstanbul, s. 134.

⁵¹ **Tekinay-Akman-Burcuoğlu-Altop**, s. 158.

⁵² **Kocayusufpaşaoğlu**, s. 304-5.

Dışarıda imzalanan ve sonra notere sunulacak sözleşmenin onay işlemine tarafların yanaşmaması durumunda, şekil şartı tamamlanamayacak ve sözleşme kurulamayacaktır. Zira, şekle ilişkin sıhhat şartına uyulmayan sözleşmeler noksan sözleşmedir⁵³. Noksan sözleşme durumunda, sözleşmedeki imzasını onaylatmayan yüklenicinin geçici teminatını gelir kaydedilemeyecek ve ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklifi sunan istekli sözleşme yapmaya davet edemeyecektir. Çünkü, ikinci sıradaki en avantajlı teklif sahibi, ancak birinci sıradaki sözleşmeyi imzalamadığı zaman davet edilebilmektedir. Sözleşmenin imzalanması ile onaylanması arasında geçen zaman dilimi içerisinde gerçekleşmesi muhtemel olan tarafların eylemsizlik halleri, sözleşme aşaması kapsamında değerlendirilecektir. Sözleşme dışarıda imzalanmakla birlikte, ağırlaştırılmış şekil şartının yerine getirilmediği bir durumda, tarafların nasıl davranacakları konusunda Kamu İhale Kanunu'nda özel bir kural bulunmamaktadır. Bu durumda Borçlar Kanunu'nun uygulanacağı anlaşılmaktadır (KİK m. 36). Sözleşmenin eksiklikleri nedeniyle "noksan sözleşme" ile ilgili görüşler burada önem kazanmaktadır. Adı yazılı şekil şartının yeterli olduğu harcama ihalesi sözleşmesinde, sözleşmenin imzalanması, sözleşmenin de kurulması için yeterlidir. Oysa, ağırlaştırılmış şeklin arandığı durumlarda, sözleşmenin kurulması, noter onayı ve tescili işlemlerini de kapsamaktadır. Harcama ihalesi başından itibaren güven ilkesine dayanmaktadır. İhaleye katılanlar ihale sürecinde idarenin eylem ve işlemlerinin hukuka uygun olacağına, ihale düzeni içerisinde işleyeceğine güvenmektedirler. Dolayısıyla sözleşmenin şekil şartlarının tarafından tamamlanmaması, hakkın kötüye kullanılması anlamına gelmekte⁵⁴ ve edimin aynen ifası istenebilmektedir⁵⁵. Ayrıca, bütün ihalelerin bir sözleşmeye bağlanacağı kuralı da bunu desteklemektedir (KİK m. 46/I). Zira, idarenin imzaladığı sözleşmeyi onaylatmaya yanaşmamasında kamusal bir yararı bulunmamaktadır.

Sözleşme aşaması kavramı ihale ile ilgili kanunlarda açıkça tanımlanmadığı için, ihale onayı ile başlayan ve sözleşmenin imzalanmasıyla tamamlanan ihale aşamasına ilişkin bilgilerden hareketle tanımlanabilecektir. Sözleşme aşamasının sözleşmenin imzalanması ile başladığı hususu açıktır. Bu nedenle, sözleşme aşamasını kısaca "sözleşmenin imzalanmasıyla başlayan ve sözleşmenin sona ermesine kadar devam eden süreç" şeklinde tanımlayabiliriz. Bu aşama, sözleşmenin kurulması, sözleşmenin uygulanması ve sona ermesini kapsayan ve sadece ihaleyi kazanan istekli (yüklenici) ile idare arasında sonuçlar doğuran bir süreçtir. Burada ihale aşamasından farklı olarak, taraflar eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptir. Diğer bir ifadeyle, idarenin tek yanlı idari işlemlerde bulunması mümkün değildir⁵⁶. Sözleşmeyi uygulanmasında sözleşmenin karşı tarafıyla eşit durumdadır. Bu nedenle, sözleşme aşamasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar adli yargının konusuna girmektedir⁵⁷.

⁵³ **Kocayusufpaşaoğlu**, s. 377; **Oğuzman-Öz**, s. 133.

⁵⁴ **Altaş**, s. 162, 168.

⁵⁵ **Kocayusufpaşaoğlu**, s. 322.

⁵⁶ **Küçükgüngör-Akipek**, s. 50.

⁵⁷ **Erkut**, s. 71; **Gözler**, s. 492.

III. YARGI YOLLARI AYRIMI VE YARGI YOLU UYUŞMAZLIKLARI

Devlet yargılama gücünü mahkemeler vasıtasıyla kullanmaktadır. Anayasa'nın 142'nci maddesine göre mahkemelerin kuruluşlarını, görevlerini, yetkilerini, işleyişlerini ve yargılama usullerini kanunla düzenlemektedir. Dolayısıyla, bu konuları yasama organının takdirindedir. Bu çerçevede yargı, şekli bakımından bir organı veya maddi bakımdan yargılama faaliyetini ifade etmektedir⁵⁸. Diğer bir ifadeyle, mahkemeler soyut hukuk kurallarını somut olaylara uygulayarak kişilerin hukukî güvenliğini sağlamaktadır. Aynı şekilde ihaleye katılanların da hukukî güvenliklerinin sağlanması zorunludur.

Yargı çeşidi, aralarında bir bütünlük gösteren konulardan oluşturmaktadır⁵⁹. Bu konular aynı zamanda o yargı çeşidinin görevine giren konuların sınırını da göstermektedir. Her yargı çeşidi, sahip olduğu yargılama usulü ile görev alanına giren konular için bağımsız yargı yolu çizmektedir⁶⁰. Bu nedenle, yargı yolu uyuşmazlığı esas itibarıyla kamu düzeni ile ilgilidir⁶¹. İdarî yargı ile adli yargı arasındaki ayrım ise, "idare hukuku" ile "özel hukuk" arasında var olan prensip ve bünye farklılığına dayandırılmaktadır⁶². Bu hukuk alanlarının prensiplerine dayanılarak düzenlenmiş konuların farklılığı, bu iki yargı yolunun birbirinden ayrılmasının ve birbirinden bağımsız olmasının nedeni sayılmaktadır⁶³. Yukarıda bahsedildiği gibi, kamu harcama ihalesi sürecinde ihale aşamasında idarenin hukuka aykırı eylem ve işlemleri ihaleye katılanların menfaatlerini ihlâl edebilir. Harcama ihalesi bakımından yargı yolu kavramı, uyuşmazlığın çıktığı aşamaya göre şekillenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, ihale aşaması işlemleri idarî yargının; sözleşme aşaması işlemleri ise, adli yargının konusudur. İdare ihale aşamasında kamu gücüne dayandığı için özel hukuk kişisinden daha üstündür. İşlemlerini tek taraflı olarak yapmakta, kanunilik ilkesi çerçevesinde hukuka uygun olarak belirlediği koşulları karşı tarafa tartışmasız kabul ettirmekte ve kamu hukuku uygulanmaktadır⁶⁴. Organik anlamda idarenin faaliyetleri idarî yargının konusudur. İdarî yargının görev alanını "idarî işlem", "idarî eylem" ve "idarî sözleşme"den doğan uyuşmazlıklar belirlemektedir⁶⁵. Bir kamu hizmetinin yürütülmesi için idarenin kamusal yetki ve usullere dayanılarak yapılan işlemler idarî yargının görev alanına girmektedir.

⁵⁸ **Kuru**, Baki-**Arslan**, Ramazan-**Yılmaz**, Ejder, **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınları, 2009, s. 58; **Zabunoğlu**, s. 7, 8.

⁵⁹ **Bilge**, Necip-**Önen**, Ergun, **Medeni Yargılama Hukuku Dersleri**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, s. 21; **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 58; **Zabunoğlu**, s. 8.

⁶⁰ **Bilge-Önen**, s. 136.

⁶¹ **Bilge-Önen**, s. 68; **Gözübüyük-Tan**, s. 135; **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 207.

⁶² **Onar**, Sıdık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C. 3, İsmail Akgün Matbaası, 1966, İstanbul, s. 1825.

⁶³ **Onar**, s. 1826.

⁶⁴ **Alangoya**, Yavuz, **Medeni Usul Hukuku Esasları**, 2003, İstanbul, s. 32; **Üstündağ**, Saim, **Medeni Yargılama Hukukunun Esasları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 11; **Zabunoğlu**, s. 10.

⁶⁵ **Candan**, s. 533.

dir⁶⁶. Ayrıca, kamusal yetki ve ayrıcalıklardan yararlanarak kamu hizmeti yapanların eylem ve işlemleri de idarî yargının konusu sayılmaktadır⁶⁷.

Harcama ihalesine tâbi olan idareler belirlenirken, kamu hukukuna tâbi olma ölçütü yanında kamu denetimi altında bulunma veya kamu kaynağı kullanma ölçütlerine de yer verilmektedir. Kamu denetimi, kamunun malî denetimi altında bulunmayı; kamu kaynağı kullanma ise, kamu gelirlerinden harcama yapmayı ifade etmektedir. Bu son ölçüt, idare hukukunun ölçütlerini –idarenin eylem ve işlemlerinin konusu bakımından– genişletmektedir. Bu bağlamda, kamu kaynağı kullanma ölçütü ile organik anlamda idare kavramının dışında kalmakla birlikte, kamu kaynağı kullanan özel hukuk kişileri bu özellikleri nedeniyle yaptıkları harcama ihalesi işlemleri bakımından bir idare olarak kabul edilmektedir. İhale aşamasında uyuşmazlıklar, “tüketilmesi zorunlu idarî başvuru yolları” ve “idarî yargı yolu” şeklinde iki aşamalı çözümlenmektedir. Diğer yandan, ihale sözleşmesinin kurulması ile başlayan sözleşme aşaması, özel hukuka tâbi olması nedeniyle idarî işlevi dışında kalmaktadır⁶⁸. Bu süreçteki davranışlar özel hukuk alanında sonuç doğurduğu için adli yargı yolunun konusuna girmektedir⁶⁹. Dolayısıyla, kamu harcama ihalesinde, uyuşmazlıklar iki farklı aşamada iki farklı yargı yolunda çözüme kavuşmaktadır. Bu durum, adli ve idarî yargı yolları uyuşmazlık çıkmasına neden olmaktadır: Kamu İhale Kurumu’nun nihai kararları idarî yargıda, sözleşmeden kaynaklanan uyuşmazlıklar ise adli yargıda denetimine tâbi tutulmaktadır⁷⁰.

Yargı yolu uyuşmazlıkları, diğer davalarda olduğu gibi konumuz olan davalar bakımından da, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (HUMK), İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) ve Uyuşmazlık Mahkemesi Kanunu (UMK) uygulanarak çözümlenmektedir. Bu konuyu, önce davanın hukuk mahkemesinde açılması, sonra da idare mahkemesinde açılmış olması olasılığına göre şu şekilde özetleyebiliriz: Hukuk mahkemesinde görülmekte olan bir davada, idare yargı yolu itirazını ilk oturuma kadar yapabilmektedir. Bu itiraz üzerine, mahkeme olumlu veya olumsuz bir karar vermektedir. İtiraz reddedildiği takdirde, görev alanını korumak isteyen Başsavcı bu yargı yolu uyuşmazlığını Uyuşmazlık Mahkemesi’ne götürebilmekte ve bu hâlde, mahkeme, başvurunun sonucunu beklemek zorunda kalmaktadır (UMK m. 10). Buna olumlu görev uyuşmazlığı denilmektedir⁷¹. İlk oturuma kadar itiraz edilmemişse, idarenin sonra-

⁶⁶ **Gözübüyük-Tan**, s. 158, 181.

⁶⁷ **Gözübüyük-Tan**, s. 158. Uyuşmazlık Mahkemesi Kamu İhale Kanunu öncesine rastlayan bir kararında, kamu idarelerinin kamu hizmetinin yürütülmesi amacıyla piyasadadan yararlanma yolunu gösteren Devlet İhale Kanunu hükümlerinin idare hukukunu ilgilendirdiğini belirtmiştir (18. 11.1991 T, 1991/41 E, 1991/42 K, RG: 13.01.1992-21110).

⁶⁸ **Erkut**, s. 69.

⁶⁹ Uyuşmazlık Mahkemesi konuya ilişkin bir kararında, Kamu İhale Kanunu’na göre ihale edilen inşaat yapım sözleşmesinin uygulanması sırasında, işin sözleşme hükümlerine göre uygun ifa edilmemesi nedeniyle sözleşmenin feshedilmesi üzerine açılan davada, dava konusu sözleşmenin özel hukuk sözleşmesi olması nedeniyle davanın adli yargının görev alanında kaldığına karar vermiştir (Hukuk Bölümü, 16.05.2005 T, 2005/16 E, 2005/36 K, RG: 09.01.2006-26048).

⁷⁰ **Günday**, s. 202.

⁷¹ **Alangoya**, s. 209; **Bilge-Önen**, s. 138; **Gözübüyük-Tan**, s. 254; **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 208.

dan işi Uyuşmazlık Mahkemesine götürme hakkı bulunmamaktadır. Fakat, mahkeme kendiliğinden yargı yolunu gözetebilir; çünkü, yargı yolu mahkemeye ilişkin dava şartlarından⁷². Bu durumda, mahkeme görevli mahkemeyi göstermek zorunda değildir. Çünkü, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 27'nci maddesine göre görevli mahkemenin gösterilmesi, sadece adli yargı yerleri arasındaki görev konusunda uygulanmaktadır⁷³. İdarî yargı yolu içinde buna paralel bir hüküm İdarî Yargılama Usulü Kanunu'nun 15/1, (a) maddesidir. Usul kanunlarında farklı yargı yolları arasında çıkan görevsizlik kararı bakımından görevli mahkemeye dosyanın gönderilebilmesini sağlayan bir kural bulunmamaktadır⁷⁴. Hukuk mahkemesinin idarî yargı yolu nedeniyle verdiği görevsizlik kararının kesinleşmesinden itibaren otuz gün içinde görevli idare mahkemesinde dava açılabilen ve görevsiz mahkemeye başvuru tarihi davanın açılma tarihi olarak kabul edilmektedir (İYUK, m. 9/1). Ancak, burada önemli olan husus, görevsiz yargı yerine açılan davanın idarî dava açma süresi içinde açılmış olmasıdır⁷⁵. 2) Hukuk mahkemesi idarenin yargı yolu itirazını kabul ederse, yargı yolu uyuşmazlığı nedeniyle dava dosyası görevli (yargı yolundaki) mahkemeye gönderilmektedir (UMK m. 19). Hukuk mahkemesi yargı yolu farklılığı nedeniyle verdiği görevsizlik kararı üzerine, açılan idarî davayı görmekte olan mahkeme de görevsizlik kararı verirse, olumsuz görev uyuşmazlığı çıkmaktadır (UMK m. 14-19). Bu durumda, iki mahkeme de kendisini görevsiz saydığı için, ortada iki yargı kararı bulunmaktadır⁷⁶. Taraflar olumsuz görev uyuşmazlığının giderilmesini Uyuşmazlık Mahkemesinden isteyebilmektedir.

İdarî yargıda yargı yolu itirazı "dilekçe ve savunma aşamaları" tamamlanmadan önce yapılabilmektedir (UMK m. 10/11). Ayrıca, idare mahkemesi de, bu uyuşmazlığı kamu düzeninden sayılması nedeniyle re'sen dikkate almaktadır. Yargı yolu uyuşmazlığı varsa, ilk inceleme sonucunda görevsizlik nedeniyle davanın reddine karar vermektedir (İYUK m. 15, 1, a). İdare mahkemesi yargı yolu uyuşmazlığına dayalı verilen görevsizlik kararında, sadece bu durumu tespit etmekte, bunun dışında farklı yargı yolundaki mahkemeyi belirlemektedir⁷⁷. İdare mahkemesinin görevsizlik kararının kesinleşmesi üzerine davacı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 193'üncü maddesi gereği, hukuk mahkemesine başvurduğu takdirde, dava idarî mahkemedeki davanın devamı şeklinde görülmektedir⁷⁸.

Yargı yolu uyuşmazlığı sebeplerinden birisi de harcama ihalesi sürecinde ihale aşaması ve sözleşme aşaması uyuşmazlıklarının farklı yargı yollarında çözümleniyor olmasıdır. İhale aşamasında gerçekleşen bir uyuşmazlık, hukuk mahkemesinde dava edildiği takdirde, mahkeme görevsizlik kararı verecektir. İdarî Yargılama Usulü Kanunu'nun 9'uncu maddesi iki yargı yolu arasındaki

⁷² **Alangoya**, s. 209; **Pekcanitez**, Hakan-**Atalay**, Oğuz-**Özekes**, Muhammet, **Medeni Usul Hukuku**, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, 2001, Ankara, s. 270; **Üstündağ**, 163.

⁷³ **Ansay**, Sabri Şakir, **Hukuk Yargılama Usûlleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1957, Ankara, s. 21; **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 209.

⁷⁴ **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 210.

⁷⁵ **Candan**, s. 398; **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 209.

⁷⁶ **Gözübüyük-Tan**, s. 259.

⁷⁷ **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 210.

⁷⁸ **Kuru-Arslan-Yılmaz**, s. 210.

görevli olmayan bir yere yapılan başvuruları çözümlenmektedir. Ancak, idari yargı öncesinde tüketilmesi zorunlu idari başvuru yolunun öngörülmüş olması, bu çözüme güçleştirmektedir. Çünkü, Kanun'un bu maddesi, diğer yargı yollarındaki mahkemeye başvuruyu düzenlediği halde, idari başvuru konusunu düzenlememektedir. Bu nedenle, harcama ihalesi bakımından yetkisiz yere başvurunun sonuçlarının Kamu İhale Kanunu'nda ayrıca düzenlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, idarenin böyle bir durumda şikâyet başvurusunu öncelikle süre bakımından değerlendireceği açıktır.

SONUÇ

Malî hukuk Devletin malî olaylarını düzenleyen hukuktur. Kamu harcaması da bu bağlamda malî hukukun konusudur. Esas itibariyle idare kavramı, organik bakımdan kamu idarelerini ifade etmekte ise de, kamu harcama ihalesi mevzuatında kamu kaynağı kullanan özel hukuk kişileri de idare kavramı içerisinde mütalâa edilmektedir.

Harcama ihalesinde ihale aşaması idare işlevi nedeniyle idare hukuku kapsamında kalmakta, sözleşme aşaması ise, özel hukuk alanında kalmaktadır. Bu iki alanın farklı özellikler göstermesi yargı yolları bakımından da etkisini göstermektedir. İdarenin kamu gücünü kullanarak tek yanlı olarak –ileride bir sözleşme yapabilmek için– gerçekleştirdiği ihale aşaması işlemleri, zincir işlemler olarak sözleşmenin imzalanmasına kadar devam etmektedir. Ancak, bu işlemler ayrılabilir işlemler kuramına göre sözleşmeden ayrılmakla birlikte, aleyhine doğrudan dava açılmayan bir özelliğe sahiptirler. İdari aşamada öncelikle tüketilmesi zorunlu idari başvuru sürecinin işletilmesi gerekmektedir. Bu sürecin sonunda oluşan Kamu İhale Kurulu'nun nihai işlemine karşı iptal davası açılabilir. İdari yargının konusu bu aşamada, ikinci sıradaki ekonomik açıdan en avantajlı teklif sahibi ile sözleşme imzalanmasına kadar devam edecek idarenin eylem ve işlemleri ile sınırlıdır.

Kamu ihale sözleşmesi tarafları, konusu ve şekli bakımından kanunla sınırlandırılmış bir sözleşmedir. Bu sözleşmeler için Kanunda özel bir kural bulunmayan hallerde Borçlar Kanunu'nun uygulanacağını belirtmesi, tarafların eşitliği ilkesinin ihale dokümanına ve sözleşme aşamasına etkili olması ve sözleşme aşamasındaki uyuşmazlıkların adli yargıda çözümleneceğinin belirtilmesi, sözleşmenin imzalanmasından sona ermesine kadar süren sözleşme aşamasının özel hukuk alanında kaldığının önemli dayanaklarıdır.

Kamu harcama ihalesine ilişkin olarak idare alanı (işlevi) ile özel hukuk alanının sınırları bu şekilde çizilmekle birlikte, uygulamada idari yargı ve adli yargı arasında yargı yolu uyuşmazlıkları görülebilir. Bu uyuşmazlıkların, davanın görüldüğü yargı yolunun usul hukukuna göre çözümlenmesi gerekmektedir. Kamu düzeni nedeniyle, ihale aşaması işlemlerine ilişkin uyuşmazlıkların adli yargıda veya sözleşme aşaması işlemlerine ilişkin uyuşmazlıkların idari yargıda çözümlenmesi mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Akyılmaz, Bahtiyar – **Sezginer**, Murat – **Kaya**, Cemil, **Türk İdare Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011.
Alangoya, Yavuz: **Medenî Usul Hukuku Esasları**, 2003, İstanbul.

Altaş, Hüseyin: **Şekle Aykırılığın Olumsuz Sonuçlarının Düzeltilmesi**, Yetkin Yayınları, 1998, Ankara.

Ansay, Sabri Şakir: **Hukuk Yargılama Usûlleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1957, Ankara.

Ataay, AYTEKİN: **Borçlar Hukukunun Genel Teorisi**, Birinci Ayrım, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975, İstanbul.

Bilge, Necip-Önen, Ergun: **Medeni Yargılama Hukuku Dersleri**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, Ankara.

Candan, Turgut: **İdari Yargılama Usulü Kanunu**, Adalet Yayınevi, 2009, Ankara.

Eren, Fikret: **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Beta, 2003, İstanbul.

Erkut, Celal: **İptal Davasının Konusunu Oluşturma Bakımından İdari İşlemin Kimliği**, Danıştay Yayınları, 1990, Ankara.

Gözler, Kemal: **İdare Hukuku Dersleri**, 8. Baskı, Ekin Kitabevi, 2009, Bursa.

Gözübüyük, A. Şeref: **Yönetmelik Yargı**, 23. Baskı, Turhan Kitabevi, 2005, Ankara.

Gözübüyük, A. Şeref-Tan, Turgut: **İdare Hukuku**, C. 2, İdari Yargılama Hukuku, 3. Bası, Turhan Kitabevi, 2008, Ankara.

Günday, Metin: **İdare Hukuku**, İmaj Yayıncılık, 2003, Ankara.

Kaya, Cemil, **Türk İdare Hukukunda İcrai Olmayan İdari İşlemler**, Gazi Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, c. IX, Haziran – Aralık 2005.

Kılıçoğlu, Ahmet, M.: **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Turhan Kitabevi, 2007, Ankara.

Kocayusufpaşaoğlu, Necip: **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, C. I, Filiz Kitabevi, 2008, İstanbul.

Kuru, Baki- Arslan, Ramazan- Yılmaz, Ejder: **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınları, 2009, Ankara.

Kutlu, Meltem: **İdare Sözleşmelerinde İhale Süreci**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1997, İzmir.

Küçükgüngör, Erkan- Akipek, Şebnem: "Kamu İhale Sözleşmeleri", **Malî Hukuk**, 2003, Yıl: 18, Sayı 103.

Oğuzman, Kemal- Öz, Turgut: **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Filiz Kitabevi, 2000, İstanbul.

Onar, Sıddık Sami: **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C. 3, İsmail Akgün Matbaası, 1966, İstanbul.

Özay, İl Han: **Günışığında Yönetim**, Alfa Yayınları, 2002, İstanbul.

Pekcanitez, Hakan- Atalay, Oğuz-

Özekes, Muhammet: **Medeni usul Hukuku**, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, 2001, Ankara.

Sezginer, Murat: **Ayrılabilir İşlemler Kuramı**, Yetkin Yayınları, 2000, Ankara.

Taşdelen, Aziz: **Kamu Harcama Hukukunda İhale Süreci**, Turhan Kitabevi, 2004, Ankara.

Tekinay, Selâhattin-Akman, Sermet-Burcuoğlu, Halûk-Altop, Atilla: **Tekinay Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Filiz Kitabevi, 1988, İstanbul.

Uz, Abdullah: **Kamu İhale Hukuku**, Turhan Kitabevi, 2005, Ankara.

Üstündağ, Saim: **Medeni Yargılama Hukukunun Esasları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973, İstanbul.

Zabunoğlu, Yahya: **İdari Yargı Hukuku Dersleri**, 1980-1981, Teksir.